

Л.М. Ліхницька, м. Вінниця, Україна / L.M. Likhitska, Vinnytsia, Ukraine
larisasporish@gmail.com

МИСТЕЦТВО ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті висвітлюються питання розвитку особистості засобами мистецтва. Розвиток емоційної сфери людини є необхідною умовою для становлення особистості, засвоєння загальнолюдських ідеалів, системи ціннісних норм. Аналізуються такі засоби впливу на виховання особистості, естетичного смаку, властиві усім видам мистецтва, як образність, умовність, асоціативність, привабливість, захопленість, цілісність, інтонаційність, що допомагають комплексному сприйняттю творів мистецтва, здійснюючи при цьому виховний вплив на людину. Розглядається багатогранність специфічних засобів мистецтва, його особлива образна структура, емоційний склад – усе, що здійснює вплив на людину, сприяє виховній функції, розвиває здатність до естетичного сприйняття, переживань, за яких відбуваються формування естетичного почуття, естетичного судження, естетичного смаку.

Ключові слова: мистецтво, естетичне виховання, емоції, почуття, емоційна сфера, засоби мистецтва, художній образ.

ART AS DEVELOPMENT TOOL OF THE EMOTIONAL SPHERE OF THE PERSONALITY

Summary. In article are taken up questions of development of the personality by means of art. Development of the emotional sphere of the person is a necessary condition for formation of his personality, assimilation of universal ideals, system of valuable regulations. The following means of influence on the education of the individual, aesthetic taste, characteristic of all types of art, such as figurativeness, conventionality, associativity, attractiveness, enthusiasm, integrity, intonation, help the complex perception of works of art, while exercising the educational effect on man, are analyzed. The multifaceted nature of the specific means of art, its special image structure, the emotional composition - all that exercises influence on a person, promotes educational function, develops the ability to aesthetic perception, experiences in which the formation of aesthetic feeling, aesthetic judgment, aesthetic taste occurs.

Keywords: art; esthetic education; emotions; feelings; emotional sphere; means of art; artistic image.

Постановка проблеми. Суспільство, де етично-моральні норми, цінності втратили своє значення, а на перший план виступають псевдо норми, потребує особливого засобу формування свідомості молодого покоління. Саме багатогранність мистецтва, невичерпність його можливостей відкриває новий шлях до генерації гармонійної особистості. Розкриття внутрішнього світу людини через її творчість виступає на сьогоднішні основним пріоритетом, метою життя в ідеалі багатьох людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вивчення особливостей взаємозв'язку "особистість – мистецтво" зустрічається ще у філософських поглядах Платона. Процеси творчого мислення досліджували вчені-психологи Б. Г. Ананьев, А. З. Рахімов та ін. Проблеми творчості присвятили свої праці Дж. Гілфорд, Дж. Піаже, З. Фрейд, Е. Торренс та ін. Індивід, який мислить творчо, – головна рушійна сила соціальних та духовних трансформацій. Творча особистість значно краще адаптується до соціальних, побутових, виробничих умов, ефективно їх використовує, удосконалює, змінює. Протягом тривалого часу творчі здібності вважалися притаманними лише обранцям долі. Батьком української творчої думки вчені називають Феодосія Печерського, девізом творчості якого стали слова: «Віруй і пізнай». Проблеми розвитку творчого потенціалу дитини, дорослої людини були в центрі уваги першого філософа України Г. С. Сковороди. Він у своїх працях підкреслював: «Єдність думок, вчинків, слова і діла, розуму й волі сприяють розвитку всебічно розвиненої, духовної особистості, яка в подальшому буде працювати наполегливо, творчо». У науково-педагогічних дослідженнях останніх десятиліть розглядаються проблеми формування творчої особистості (Є. А. Антонович, Е. В. Белкіна, І. П. Глинська, Л. В. Гармаш, С. М. Желєзняк, В. М. Кардашов, Н. В. Климук, О. Є. Ковальов, Н. М. Ляшова, Ж. С. Марчук, Л. М. Масол, Г. А. Полякова, В. В. Рагозіна, Т. Є. Рубля, Л. В. Серих, С. К. Трач, Л. В. Фесенко та ін.).

Дослідники наголошують, що особливого значення у творчому процесі набуває творча уява, яку потрібно формувати в учнів у процесі навчально-виховної роботи. Серед актуальних проблем сучасної освіти провідними залишаються питання гармонійного розвитку особистості, її гуманістичних орієнтацій, організація комфортних умов для саморозвитку та самореалізації.

Тому метою нашого дослідження є дослідити виховний вплив мистецтва на розвиток емоційної сфери особистості.

Загальновідомо, що емоційна сфера (емоції, почуття) поряд із раціональною (розум і свідомість) та вольовою (розум і почуття) сферами складають основу духовного світу особистості. Почуття й емоції відбивають відчуття та ставлення людини до світу, до інших людей, до себе. А. Н. Леонтьєв вважає, що емоції виконують роль внутрішніх сигналів, і є психічним відбитком навколишньої дійсності, виражають відносини між мотивами, потребами й можливістю їхньої успішної реалізації [3].

Емоції пов'язані із задоволенням першочергових потреб і слугують основою для почуттів, яка дає можливість розвитку останніх, еволюціонують й отримують різноманітні забарвлення. Почуття завжди соціально обумовлені та є вершиною культурно-емоційного розвитку людини. Емоції й почуття сприяють пристосуванню людини до різноманітних ситуацій і життєвих обставин, розвитку соціальних навичок, завдяки передбаченню того чи того емоційного стану. Розвиток емоційної сфери людини є необхідною умовою для становлення особистості, засвоєння загальнолюдських ідеалів, системи ціннісних норм, формування світогляду, ціннісних орієнтацій. У зв'язку з цим важливою є емоційна емпатія («чуттєвість») – здатність людини до співчуття, до емоційного відчуття іншої людини.

Отже, емоційна сфера особистості відбиває характер її ставлення до навколишнього світу, є засобом орієнтації у зовнішньому середовищі [2]. Втручання у емоційно-мотиваційну сферу, як вважає В. А. Петровський, впливає на структури особистісного досвіду, що містить у собі життєві змісти, значення суб'єкта й визначає його дії, мотиви, а також ставлення до дійсності [4; с. 125].

Посилення емоційного в особистості призводить до її гармонізації, тому що моральні норми, соціальні цінності можуть стати власними цінностями й нормами особистості, що розвивається, тільки у взаємодії з почуттями. Вихованню культури високих суспільних почуттів, становленню духовного світу особистості сприяє мистецтво, яке впливає на внутрішній світ особистості, її самосвідомість, за допомогою специфічних засобів

допомагає подолати внутрішню дисгармонію, прийняти загальнолюдські цінності. Мистецтво є соціально-естетичним феноменом, що містить і передає людству соціальнозагальнозначущі цінності. Засоби мистецтва дозволяють виконувати йому багатогранну систему функцій у суспільстві (соціокультурну, пізнавальну, виховну, катарсичну, компенсаторну, комунікативну, естетичну, гедоністичну та ін..). Під засобами мистецтва ми розуміємо способи відображення дійсності в мистецтві. Кожен вид мистецтва має власну групу засобів, за допомогою яких вимальовується художнє полотно світу (фарби, світло, барви, звуки, слово, ритм, форма, простір, об'єм тощо). Але всі ці технічні засоби різних видів мистецтва можуть бути об'єднані в загальну групу засобів, які властиві усім видам мистецтва без винятку. Сюди відносимо образність, умовність, асоціативність, привабливість, захопленість, цілісність, інтонаційність, що допомагають комплексному сприйняттю творів мистецтва, здійснюючи при цьому виховний вплив на людину. Розглянемо з цього боку кожен із засобів мистецтва.

Привабливість мистецтва втілюється в естетичній формі, що сприяє привертанню уваги до змісту, що в ній міститься. Завдяки цій особливості процес сприйняття супроводжується естетичною насолодою. Щоправда в цьому необхідно враховувати й можливий негативний бік такого впливу, особливо на моральну сферу людини. Позитивне сприйняття й переживання не тільки соціально-позитивного, але й негативного в мистецтві залежить від рівня інтелектуального, морального, ідейно-теоретичного й естетичного розвитку людини, її соціальної спрямованості.

Ранні емоційні переживання, пов'язані зі сприйняттям мистецтва, краси, нерідко залишаються назавжди в душі дитини. З роками це перше, не завжди усвідомлене, тяжіння до прекрасного переходить у потребу знати і розуміти мистецтво.

За даними дослідників, при сприйнятті живопису різних жанрів діти краще сприймають картини побутового жанру і менше натюрморти і пейзажі. Сюжетна картина приваблює дітей цікавим, захоплюючим змістом. При цьому вони, як правило, не звертають уваги на естетичні риси картини. Натюрморти, а особливо пейзажний живопис, викликають інтерес у дитини зображенням предметів, явищ природи, барв, колоритом. У картинах побутового жанру дітей приваблюють різні теми: спорт, образи тварин. Інтерес до тематики неоднаковий у дівчаток і хлопчиків. Хлопчики виявляють найбільшу цікавість до спортивної та героїчної тем, а дівчатка – до світу тварин. У окремих дітей відзначається стійкий інтерес до однієї певної теми.

При зіставленні двох художніх творів на однакові теми, але виконаних художниками по-різному, діти віддають перевагу картинкам, написаним лаконічно, умовно, яскраво, з використанням декоративних можливостей кольору. Однак умовність у зображенні приймається дітьми лише до певних меж. Зображення, що межує зі схематизмом, викликає у них протест. Сприймаючи натюрморт, діти емоційно реагують на колір, помічають, які кольори художник використовує в картині. Діти 5-7 років, вибираючи «найкрасивішу» картину, здатні керуватися естетичними почуттями, викликаними гармонією кольору, яскравістю фарб, їх поєднанням. Діти 3-4 років, сприймаючи картину, як правило, ще не виділяють естетичні якості, їх приваблюють способи зображення («тому що малювали фарбами»). Усвідомити і висловити в словах свої емоції, названі елементарними естетичними якостями зображених предметів, дитина в цьому віці не може. Але саме ці якості його залучають, впливають і викликають радісні емоції. Пейзажний живопис близький дітям за їхніми спостереженнями природи, сприяє емоційному і естетичному впливу на особистість, що проявляється в розвитку мислення й мовлення.

Діти знаходять свої поетичні образи для характеристики сприйманого явища, використовуючи метафори, порівняння та інші засоби виразності. Поетичний текст здійснює позитивний вплив на розуміння картини, поглиблюючи її сприйняття. Він допомагає дітям усвідомлено сприймати виразні засоби, використані художником, бачити в них важливі характеристики образу. Для розвитку естетичного сприйняття дітьми художнього образу в пейзажному живописі важливо використовувати поезію Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, Олександра Олеся, Лесі Українки, Миколи Вороного, Максима Рильського та ін.

Умовний характер мистецтва і його сприйняття проявляються в тому, що воно виникло як узагальнена, умовна модель світу, в ньому використовуються різноманітні умовні символи, знаки й форми. Твір мистецтва завжди містить у собі момент недосказаності («міру умовності»), що має на увазі активну роботу думки, почуттів, емоцій людини в процесі її сприйняття, викликає сильне хвилювання, естетичне переживання. На нашу думку, почуття й переживання теж в цьому випадку умовні, адже вони не зводяться ані до реальних, ані до чуттєвих станів людини. Ті стани, які вона відчуває під впливом мистецтва, знаходяться ніби за межею дійсних життєвих зв'язків, неприродних для почуттів і емоцій умов. Моделюючи чуттєві стани, мистецтво змушує людину думати над ними, побачити себе «зсередини» [1].

Особлива мова мистецтва, оригінальність художньої форми викликають в свідомості людини порівняння з її індивідуальним досвідом. Асоціативний характер впливу мистецтва виражається в її здатності нагадування, спонуканню до логічного і конкретно-чуттєвого співвідношення сприйнятого з минулим та теперішнім досвідом людини.

У той же час мистецтво активізує думки й почуття людини завдяки своїй особливій якості – *заразливості*. Твір мистецтва містить в собі елементи, які сприяють максимально навіюванню й вразливості його ідеї. Він передає думки й почуття від людини до людини, сприяє процесу переживання. Наприклад, Л. М. Толстой виділяв цю ознаку мистецтва, вважаючи, що ступінь заразливості є безсумнівним критерієм його переваг. Заразливість мистецтва, на його думку, проявляється завдяки наступним умовам:

- особливості, оригінальності й новизні почуття, що передається;
- ясності його передачі;
- щирості митця, тобто силі того почуття, яке він сам відчуває й прагне донести до публіки [5, с. 413].

Пізнання оточуючої дійсності посередництвом мистецтва відбувається через особливу форму мислення – образ, що концентрує в собі певний взаємозв'язок змісту світогляду й зображувально-виразного засобу його передачі. Художній образ через систему знаків і символів мистецтва алегорично виражає відносини реального життя, поєднуючи у собі діалектично полярні елементи: конкретне й абстрактне, індивідуальне й загальнодоступне, чуттєве й логічне, об'єктивне й суб'єктивне. Тобто, він поєднує типізацію зображуваних предметів і явищ із конкретно-чуттєвими рисами, розкриває загальне через конкретне, індивідуальне [6].

У роботі з дітьми доцільно використовувати твори з різним трактуванням художнього образу: дуже докладним (А. Лактіонов, І. Шишкін), більш узагальненим (А. Куїнджі, І. Левітан), умовно площинним, близьким до народного мистецтва (А. Ведерников, Б. Кустодієв). У дитячому садку необхідно мати добірку художніх репродукцій образотворчого мистецтва різних видів і жанрів.

Перші книги з яскравими, якісними ілюстраціями художників відкривають перед дитиною вікно у світ живих образів, у світ фантазії. Дитина раннього віку емоційно реагує, побачивши барвисті ілюстрації, вона притискає до себе книгу, гладить рукою зображення на картинці, розмовляє з персонажем, намальованим художником, як із живим. У цьому величезна сила впливу графіки на дитину. Вона конкретна, доступна, зрозуміла дітям дошкільного віку і має на них величезний виховний вплив.

Такий засіб мистецтва як цілісність забезпечується узагальненням різноманітних видів мистецтва, загальним джерелом – життям, загальною естетичною природою, єдністю законів розвитку мислення, природи, мистецтва. Кожен вид мистецтва через специфіку власної мови віддзеркалює в собі світ в цілому, тобто мистецтво продукує єдність світу цілісно.

Розглядаючи ілюстрацію, діти дошкільного віку не тільки емоційно відгукуються на колір і форму, а й осмислюють те, що зображено. Засоби художньо-образної виразності (лінія, форма, колір, композиція) допомагають дітям пізнавати зміст картинки. Вони емоційно сприймають образ, виявляють бажання ще раз розглянути зображення. Дослідження педагогів і психологів показали, що діти здатні співвідносити малюнок, колір, форму з характеристикою образу. Наприклад, малюнок є найбільш важливим фактором у визначенні ставлення дитини до персонажів твору (оповідання, казки).

Щоб художній образ був зрозумілим, цікавим для дитини, художник підбирає відповідні засоби виразності, які характеризують персонажі: малюнок, колір, композицію, своєрідне використання яких визначає індивідуальну творчу манеру художника. Однак, якщо діти не навчаться сприймати графічну «мову», величезні можливості по формуванню естетичного сприйняття ілюстрацій можуть так і не реалізуватися. З іншого боку, дитяче образотворче мистецтво не отримає стимулу для розвитку через те, що діти у своїх малюнках користуються тими ж засобами, що і художники (форма, лінія, колір, композиція).

Сприймаючи ілюстрації, дитина подумки бере участь у зображених на них діях героїв, переживає їх радості і печалі. Свої почуття вона яскраво і безпосередньо виражає в репліках, жестах, міміці. Залежно від змісту малюнка, діти то весело сміються, то стають серйозними і зосередженими. Ілюстрації до казок, де реальна дійсність дається в поєднанні з фантастичними образами, які зображені барвисто, незвично, діти сприймають емоційно, з цікавістю розглядають старовинні замки, костюми, візерунки, предмети побуту. Ілюстрації, у яких художники використовують умовні прийоми, спотворюють форму, грубо порушують композицію малюнка, діти відкидають, висловлюють незадоволення («це некрасиво», «не подобається», «погано намальовано», «такі картинки не люблю» і т. п.). Коли ілюстрації викликають інтерес, діти виявляють бажання розповідати, описувати зображене на малюнку. Особливо полюбують діти ілюстрації в книгах про тварин, вони вважають за краще малюнки із зображенням звірів, в яких передано повну схожість («як справжні», «правдашні», «кошлаті»).

Ілюстрація як своєрідний вид мистецтва тісно пов'язана із книгою. Здатність сприймати її в єдності з текстом є одним із показників естетичного сприйняття, тому що графічне зображення дає можливість побачити і зрозуміти зміст вірша, оповідання чи казки. Не випадково діти вибирають книги з ілюстраціями і самі намагаються «читати». Естетичне сприйняття ілюстрації проявляється в умінні дитини описувати зображуване дію, розбиратися у взаєминах між персонажами, героями твору. Слід високо оцінити значення ілюстрації в дитячій книзі через те, що з її розглядання починається інший етап в пізнанні навколишнього, діти охоче йдуть за художником у новий світ живих образів, вимислу, поєднання реального і казкового. Вони з цікавістю

включаються в цей процес, в цю гру фантазії та уяви. Художник-ілюстратор повинен вміти розмовляти з дітьми «мовою» простою, зрозумілою, максимально широю.

Ще одним загальним засобом різних видів мистецтва є інтонаційність, яку ми розуміємо не тільки як багатство тонів чи барв, але й як єдиний шлях пізнання світу через мистецтво. Універсальність інтонації в мистецтві полягає в узагальненні станів людини, її почуттів. Інтонація дозволяє сприймати ставлення автора до створюваного ним образу, вона є носієм художнього змісту. Відповідно інтонаційність виступає як ланка, що пов'язує автора зі слухачем або глядачем. За її допомогою молодь може проникнути у світ почуттів, хвилювань, ідей художника. Все це дозволяє органічно, через твір мистецтва, з'єднати виховання з навчанням, сприяти естетичному впливу на молоде покоління, здійснювати передачу духовного досвіду всього людства.

Отже, багатогранність специфічних засобів мистецтва, його особлива образна структура, емоційний склад здійснюють вплив на людину. Вони розвивають в ній здатність до естетичного сприйняття, переживань, за яких відбуваються формування естетичного почуття, естетичного судження, естетичного смаку.

Список використаних джерел:

1. Бакушинский А. В. Художественное творчество и воспитание. Опыт исследования на материале пространственных искусств. – Електронне джерело: https://bookz.ru/authors/anatolii-bakubinskii/hudojest_100/1-hudojest_100.html
2. Божович Л. И. Избранные психологические труды. Проблемы формирования личности / под ред. Д. И. Фельдштейна. – Електронне джерело: http://elib.gnpbu.ru/textpage/download/html/?bookhl=&book=bzhovich_problemy-formirovaniya-lichnosti_2001
3. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. – Електронне джерело: <https://www.klex.ru/6ha>
4. Петровский В. А. Психология воспитания / под ред. Петровского В. А. – 2-е изд. – М. : Аспект Пресс, 1995.
5. Тостой Л. М. Що таке мистецтво? – Електронне джерело: https://rvb.ru/tolstoy/01text/vol_15/01text/0327.htm
6. Шмельова Т.В. Формування естетичного світосприймання майбутніх учителів початкових класів засобами образотворчого мистецтва / Шмельова Т.В. // Науковий Вісник Чернівецького університету, 2011. – Вип. 572. Педагогіка та психологія. – С. 200-205.